

Часлав Николић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

НОВО ЧИТАЊЕ ДОМАНОВИЋА

Лако ћеро Радоја Домановића:
зборник радова у спомен Радоју Домановићу 1908-2008,

уредник Малиша Станојевић,
Кораци, Крагујевац, 2008.

Поводом стогодишњице од смрти Радоја Домановића, у Крагујевцу је средином 2008. године објављено *Лако ћеро Радоја Домановића*, зборник радова у спомен нашем великом писцу сатиричне приповетке. Уредник зборника Малиша Станојевић приредио је, у овом издању, за штампу двадесет два рада, створивши публикацију од прворазредног теоријског, књижевноисторијског и културног значаја. Резултат залагања професора Станојевића раскрива једну непобитну чињеницу: да је првих сто година од смрти Радоја Домановића углавном прошло у појединачним (читај: усамљеним) иступима неколиких књижевних проучавалаца, али да се све време осећала потреба за једним новијим и пажљивијим разлиставањем Домановићевог стваралаштва, те да се зборник *Лако ћеро Радоја Домановића* указује управо као једна од таквих, дуго ишчекиваних књига, у којој различити аутори опсервирају разнолика наративна, идејна и идеолошка поља Домановићевог литерарног и публицистичког стварања, и живота.

У заслугу Малиши Станојевићу иде и то што је осим настојања да, окупивши као сараднике у зборнику књижевне историчаре, филозофе и писце, у српској књижевности додатно осветли оно што је у подразумевању остало и недовољно до данас прочитано и растумачено већ и да реактивира једну једну завичајну тему, будући да је важност Радоја Домановића као завичајног писца, и у вези с тим намера да се година 2008. у Крагујевцу обележи као година великог сатиричара, и иницирала сумирање неколиких новијих увида у живот и дело Радоја Домановића. Намеривши да подсећање на стваралачке резултате овог писца изведе маркирајући и координате једног ширег оквира – оквира Домановићевог живота и културно-политичког амбијента у коме је обитавао – уредник Станојевић спретно моделује проблемски регистар зборника *Лако ћеро*, трасирајући и

ужу стазу којом хронолошки уредно пројављују и референце биографског карактера.¹ Отуда ће као текстове којима су њихови аутори непосредно пратили живот и стваралаштво Радоја Домановића на прелазу из 19. у 20. век Станојевић савременог читаоца најпре подсетити на рад Богдана Поповића „Алегорична сатирична прича“, из 1902. године, и некролог Јована Скерлића „Радоје Домановић“, да би тако са Поповићем и Скерлићем обележио почетак својеврсне хронике књижевно-теоријских студија, чији ће наставак представљати текстови тројце проучавалаца из неколико првих деценија након Другог светског рата: Димитрија Вученова „Генеза Домановићеве сатире“ (1959), Војислава Ђурића „Особине Домановићевог израза“ (1966) и Милована Витезовића „Чудесни дух Радоја Домановића“ (1973). Својеврсни интермецо, изненађујући згодитак за читаоца, представља и десетак цртежа Југослава Влаховића, који кореспондирају са Домановићевим темама и мотивима и карикатурално скицирају страдију нашег времена – најпре ону страдију регионално-националних оквира, а свакако и ону која симболички домаћа и до универзалне проблематике. Репертоар Влаховићевих цртежа под насловом „Страдија данас“ уводи у други и обимнији део зборника у коме су сабрани радови настали 2008. године.

Културолог великог ентузијазма и активистичког настројења, Малиша Станојевић развојном линијом мишљења о Домановићу, само наизглед успутно и само наизглед местимице, упознаје читаоце и са различитим ранијим чиновима јавне промоције Домановићеве литературе (у најширем смислу речи). Станојевић подсећа да је 1973. године на Калемегдану, поводом стогодишњице од рођења, подигнут споменик Радоју Домановићу, рад вајара Небојше Митрића, Војислав Ђурић у приступној беседи у Српској академији наука и уметности говори о књижевном делу, седамдесетих година 20. века обновљен је и сатирични књижевни лист „Страдија“, а иницирано је и одржавање Домановићевих дана сатире. Стога у зборнику *Лако ћеро Радоја Домановића* нису разматрана искључиво питања Домановићеве књижевности, Домановићевог рада, већ и стваралаштва уопште, са извесним искорачењима у отворен простор мишљења о историји културе и филозофије уметности. Компаративни захвати

¹ У предговору зборника *Лако ћеро Радоја Домановића* уредник и приређивач Малиша Станојевић истакао је: „Подсећања се крећу истим оним путем којим се кретао Домановић – од Овсишта у коме је рођен (1873); Јарушица у којима је растао, провео детињство и младост, написао неке од приповедака; Крагујевца у коме се школовао; Пирота, Лесковца, Враћа – места у којима је радио као професор; Минхена у коме је боравио; Београда у коме је завршио Велику школу, живео, написао најбоље сатиричне приповетке и у коме је млад умро у тридесет петој години живота (1908).“ (7)

појединих аутора раскривају широк регистар наративних и идејних паралела Домановићевог књижевног и публицистичког рада и стваралаштва других његових савременика, а нарочито региструју извођење новијих сатирично-афористичких фигура из логоса домановићевске сатире.

Између једне од најпознатијих приповедака Радоја Домановића „Страдија“, објављене 1902. године, и листа *Страдија*, који је Домановић уређивао од краја 1904. до средине 1905. године Малиша Станојевић уочава формотворну подударност² и компаративном анализом садржаја приповетке и часописа показује израстање Домановића публицисте из Домановића књижевника, те извесно померање од алегорично-сатиричних наратива ка све недвосмисленијем и гротескнијем разобличавању оновременог српског друштва и нарави. Станојевић напомиње како прелаз са сатиричне књижевности на публицистичко деловање није изведен одједном, без икаквих припрема, будући да ако на почетку Домановићеве сатире као доминантна жанровска фигура стоји приповетка, касније је дошло до успешне спреге књижевности и публицистике, да би се потом, у последњим годинама свог рада, Домановић углавном оглашавао фелтонима, писмима, памфлетима, полемикама итд.

И управо у Станојевићевим радом „*Страдија* Радоја Домановића“ оивиченом простору – од приповедања до фелтонистике, да како са свим међужанровским поигравањима и ослобађањима од само једне, литерарне, позиције Домановићевог гласа – своје разлоге да проговоре о Домановићу и поводом Домановића налазили су и аутори осталих радова у зборнику *Лако ћеро Радоја Домановића*. Текстови које је одабрао Малиша Станојевић окупљени су око неколико важних питања, као што су: жанрови, типови дискурса, идеолошка/политичка позиција приповедача и аутора, статус бића, искуство нихилирања, мит, претходници и настављачи (и остале литерарне и ине реминисценције) итд.

Проблематиком жанра позабавио се Бошко Сувајцић, а у вези са исписивањем/дописивањем епске биографије Марка Краљевића „по други пут“ (текст „Краљевић Марко по други пут међу Србима: епска биографија као искушавање жанра“), док ће одмах потом Драган Бошковић кроз маркирање облика „параболичног дискурзивног закривљења“ читаоца упознати са нихилирањем једног јасно опредељеног политичког концепта („Дискурс параболе и поли-

2 Приповетка „Страдија“ изграђена је сукцесивним низањем слика, док структурно устројство листа *Страдија* разоткрива понављање и варирање оних тематско-мотивских комплекса који су претходно, чином приповедања, већ артикулисани.

тички нихилизам једног радикала“). У вези с Бошковићевим третирањем искуства нихилизма јесте и нешто даље у зборнику предочено ишчитавање приповедачке структуре субјекта којим филозоф и естетичар Желимир Вукашиновић довршавање романтизма у реализму прецизира указујући на искушавање нихилистичког искуства Идеје, те Домановићево исклизивање из фигуре сатире према гротескном футуризму, односно оцртавање „физиологије приповедања“ његовим (по)кретањем из реализма према натурализму („Нихилистичко искуство идеје у реализму Радоја Домановића“).

У раду „Радоје Домановић и новински дискурс на прелому века“ Татјана Јовићевић пореди књижевнополемичке текстове и некњижевне чланке Пере Тодоровића и Радоја Домановића, предочавајући неколико могућности разумевања фигуре алегорије у еволуцији српског новинарства на прелазу из 19. у 20. столеће. Рад „Теоријско и сатирично разомађивање политичког живота“ Ратка Нешковића прати, у првом делу, Светозара Марковића и елементе критике легалистичке свести у његовим списима, а у другом делу, Радоја Домановића „на истом задатку“ – у сатиричном демаскирању власти и поданичке свести. Домановићевом изобличавању друштвене стварности Слободан Лазаревић („Јубилеум претиче своје доба“) аналогију проналази у Тукидитовим историографским радовима, у Свифтовим *Гуливеровим пушовањима*, а потом, кроз проблематику неделатног говорника, у везу са Домановићем доводи и сликарско дело Владимира Величковића.

У зборник *Лако ћеро Радоја Домановића* ушли су и радови: Петра Буњака „Барон – левичар – сатиричар“, о пољском песнику Станиславу Јежију Лецу (а „поводом округлог датума: 99-годишњице рођења“), Велише Јоксимовића „Чеда Поповић као претходник Домановићеве алегорично-сатиричне приче“, Ратка Марковића Риђанина „Страдија Радоја Домановића и савремена страдија“, Живојина Андрејића „Постмитологизација као резултат демитологизације српског мита у сатири Радоја Домановића“, Радмила Петровића „Радоје Домановић као аксиолошки модел“, Николе Живановића „Марко Краљевић и антиутопија“, Драгољуба Јанојлића „Сликарски снови Радоја Домановића“, да би се на крају све сумирало кратким животописом „Живот Радоја Домановића“, који је сачинио Дејан Обрадовић.

Настојећи да избегне учестало подлегање замци самодовољности механистичког компарирања дела различитих националних књижевности – оно упоређивање које детектује само „уочљиве сличности у наративној замисли и изведби“, и ништа више од тога

– Никола Бубања у раду „Тамна страна перна буздована“ (*Краљевић Марко по други пут међу Србима и Јенки на двору краља Аршура*) вешто артикулише идеју о томе како пажљиво фокусирање на заједничке именитеље двеју текстуалних структура ипак може обогатити свако напоредно читање, али уз извесне искораке. Наиме, транспарентни паралелизми разноимених структура доприносе својеврсном трансцендирању искуства напоредности читања, у односу на утврђену позицију механичке компаратистике, да би се, исходишно, назначено трансцендирање рецепције наставило као „природна екстензија литерарног поступка два текста“ и ту, на другој страни од „механичке компаратистике“, суштински унапредило наше рецептивне изгледе и пред једним и пред другим делом.

Искушавање жанра епске биографије Бошко Сувајџић илуструје трима моделима уписивања животописа херојске личности у оквире жанра модерне приповетке и драме. Показаће се да стабилан кодни систем у епској поезији формиране животне историје Марка Краљевића у накнадној уметничкој транспозицији подлеже разноврсним модификацијама, первертовањима, попут пародијске диверзије епских вредности, гротескне карневализације и хумора у Домановићевој приповеци „Марко Краљевић по други пут међу Србима“. Гротескним сучељавањем разновременог и дијаметрално несродног, кроз изоморфизам излишности („јунак је излишан у односу на свет једнако колико је и свет излишан у односу на јунака“) Домановић, по Сувајџићу, напоредо пародијски деканонизује епску слику света и омогућује теоријско канонизовање сатире као жанра у српској књижевности. Алегоријско позиционирање лика Марка Краљевића у Стеријиној драми *Сан Марка Краљевића* једно је у низу химничких интонирања националних питања, док ће у драми *Краљевић Марко* Борислав Михајловић Михиз приступити „демонтирању“, разградњи феномена у епском свету стечене славе јунака „изнутра, путем његове психолошке рационализације“. (Сувајџић, 135) Ипак, ма колико жанровске, поетичке позиције биле разностране (сатирично-наративне, као код Домановића, или психолошко-драмске, као код Михиза), није тешко препознати да модерно ексцерпирање извесних епских предлогака активира проблематизујуће стратегије као што су сатирична дезинтеграција епских вредности, психолошка дехероизација јунака и депатетизација епског света.

Од иронијске деструкције жанра епске утопије, на коју је указао Бошко Сувајџић, нису у Домановићевом животу и јавном наступању далеко „политички нихилизам“ и жанр параболе, о којима је

у тексту „Дискурс параболе и политички нихилизам једног радикала“ говорио Драган Бошковић, проучавалац савремене српске књижевности. Бошковић иде даље од уобичајених третирања Домановићеве литературе тек као препознатљиве реалистичко-сатиричне формације, аналитичку апаратуру усмерава на онај аспект Домановићевог дискурса који ствара/отвара унутрашњост света и смисла параболе, и нарочито раскрива „ивице“ параболе, а који приповедача извесно „узбиљује“ чинећи га апокалиптичним страдалником, али и особеним пророком, месијом наших дана. Зар „говорити о садашњости говором лишеним реалистичког наратива, говором који клизи ивицом параболе као ивицом реалности“ не значи у ствари „говорити у простору тако удаљеном и тако блиском стварности: говорити као пророк“. (Бошковић, 141) Залог Бошковићевог говора о нихилизму наводи се у непобитном рађању духа и дискурса аутокритике у самом језгру Домановићеве критике, јер разобличавајуће прозирање једног политичког и друштвеног концепта акумулира и довољну меру потребе за критиком и онда када опозитни политички концепти замене своја места унутар предвидљивог система расподеле моћи у држави (или у било како друкчије именованом и оствареном поретку). „Иако креиран са сасвим другом функцијом, Домановићев песимистички дискурс открива неповерење према било којој политичкој концепцији, што је мото политичког нихилизма као најздравије поуке коју Домановић оставља својим читаоцима до данас.“ (Бошковић, 146) Осим кроз нихилистичко досуђивање губитништва свакој политици, Домановић, по Драгану Бошковићу, и реченом параболичношћу говора исповеда своју модерност, и то тако што, мада реалистички утемељен, домановићевски дискурс манифестује кризу реалистичког израза, преко чијих граница (и ограничења) Домановић прекорачује, „бежи“ у жанр параболе, алегорије, находећи управо са „маргиналним схематизованим приповедним жанровима“ прилику да умножи референтно поље свог језика, да официјелну спрегу ознаке и означеног релативизује подривањем принципа бинарности структуре језичког знака, те да свој и читаочев ужитак не ствара огољавањем предмета, већ његовим прикривањем загонетком.

Кризу реалистичког говора у Домановићевом литерарно-политичком наступању препознао је и Желимир Вукашиновић у раду „Нихилистичко искуство идеје у реализму Радоја Домановића“. Ако романтизам своје утемељење и залог свог трајања (али и залог орочености тога трајања) има у субјекту, и то у оном субјекту који се свесно разоткрива као носилац, промотер Идеје, реали-

зам запрема неколике консеквенце искушавања нихилистичког искуства Идеје. У вези са Домановићем, Желимир Вукашиновић подсећа да иронија и сатира управо проистичу из нихилистичког искуства Идеје, до кога је довео довршени романтизам, односно да је домановићевски распон од сатиричног реализма до гротескног футуризма – долазио било по закономерности актуелног времена, времена постанка, било по извесној онтолошкој закономерности – веродостојно очитује цивилизацијско искуство свога времена. Не треба отуда пренебрегнути Вукашиновићеву суштински важну демистификацију чина смене романтизма реализмом, а она је у упозорењу да речена смена не проказује некакву историји књижевности иманентну потребу за ревизијом, променом, већ пројављује као нова манифестација перманентно актуелног односа субјекта, бића и Бивствовања. „Читање приповједачке структуре субјекта је настојање да се ово историјско кретање посматра управо као кретање једне историје бића гдје се питања философирања, књижевности, умјетности, па и науке и религиозности, затичу у цјелини искуства свијета отвореног за собом обнављајућу игру између смисла и бесмисла. А то искуство је, разасртно између неба и земље, увијек људско, унутар-свјетско, искуство.“ (Вукашиновић, 189)

Када се Идеја покаже као „штетна по живот“, када драма властитог нестајања постане сасвим евидентна, субјект се окреће стратегијама избављења, а једна од њих јесте и сатирични реализам, који, отклоном субјекта од Идеје, исходи у гротескном футуризму, док се драма нестајања субјекта окончава поетичким избављењем бића. Јер, Домановићево дело то очито предочава, „пут реализма од сатире до гротескног футуризма је иронизација незаустављивог губљења стајалишне тачке: потрага субјекта за спасењем“. (Вукашиновић, 192.) Говорећи о домановићевском конституисању субјекта у бићу, Вукашиновић издваја три фазе тога конституисања: хумористичко-сатиричну, алегоријско-сатиричну и гротескну. Трима етапама израстања субјекта у бићу обележен је не само жанровски распон Домановићеве прозе, већ су назначена и тежишта те прозе око којих је окупљен, сконцентрисан највећи део радова зборника *Лако ћеро Радоја Домановића*.

Зборник *Лако ћеро Радоја Домановића* отворио је тако, подсећањем на онтолошка и егзистенцијална питања, своје странице и за проблематику савременог српског друштва и савременог света, као и за она поља и она имена најновије литературе и јавне речи која критички реферишу и на ту регионалну предметност и на симболички пројектоване универзалије. Уочивши да су и нај-

познатији академски релевантни написи о Домановићу, односно о његовој прози, задавали одвећ сужени херменеутички оквир, Саша Миленић у тексту „Да ли смо за Домановића спремни“ признањем властите неспремности поставља питање опште неспремности за адекватну рецепцију стваралаштва Радоја Домановића. Миленић признаје да је ново издање Домановићевих сабраних дела коректно осмишљена прилика за „покушај јављања Радоја Домановића по други пут међу Србима“, колико и за покушај искупљења у виду нових настојања да се докучи непрочитано. Текстови у зборнику *Лако ћеро Радоја Домановића*, као и сама чињеница његове појаве, могу да посведоче како се ствари ипак мењају, а неколико радова сасвим сигурно упућују на неке од могућности превазилажења реченог неразумевања.

Без обзира на драгоценост свих предочених, оних антологијских и оних нових, модерних ишчитавања Домановићеве литературе, овај зборник своју снагу задобија и неколиким питањима која ће и у будућности заокупљати неке друге проучаваоце књижевности, културологе, филозофе, враћати их и овом зборнику и Радоју Домановићу превасходно: Каква је „страдија“ данас на делу? Да ли смо за Домановића уопште (икада) спремни? Може ли се и после једног века (или кад год), и упркос свим деконструктивним околностима, говорити бар о неколиким параметрима стабилизовања система вредности унутар нестабилног амбијента националне културе?